

Okrogla miza Združenja protifašistov,
borcev za vrednote NOB in veteranov
Koper v sodelovanju z Mestno občino
Koper

PRVI PROTIFAŠISTIČNI UPORI LETA 1921.

Koper, 13. maja 2016

Vlasta Beltram

FAŠISTIČNO NASILJE V SLOVENSKI ISTRI V VOLILNEM LETU 1921 SKOZI DOMAČO LITERATURO

Dogajanje v času parlamentarnih volitev leta 1921 je omenjeno v več objavah tako zgodovinarjev kot drugih piscev po drugi svetovni vojni. Najpodrobneje pa je predstavljeno v dveh knjigah, ki ju je izdala Založba Lipa:

Knjiga več avtorjev *Slovenska Istra v boju za svobodo* je izšla prvič leta 1976 in kot dopolnjena izdaja leta 1998, to temo pa je v poglavju *Razmere po letu 1918 in marežganski upor proti fašizmu v maju 1921* obdelal publicist in pisec več zgodovinskih publikacij Vid Vremec.

Druga je knjiga zgodovinarja Janeza Kramarja *Marezige – trdnjava slovenstva (1861–1928)*, ki je izšla leta 1982. V nekoliko krajši obliki je Kramar ta tekst pod naslovom *Marezige so se uprle* objavil že v krajevnem zborniku *Marezige 1921–1981*, ki sta ga leto poprej izdala Pokrajinski muzej Koper in Založba Lipa Koper.

To sta verjetno tudi publikaciji, ki ju bralec najpogosteje prime v roke, ko išče podatke o marežganskem uporu, zato je prav, da opozorimo na razlike v podajanju podrobnih dogodkov in zakaj je do njih prišlo.

Osnovna zgodba je enaka, razlike so v detajlih – datumih, kako in kje se je kaj dogajalo, tudi kakšno ime je problem. Nastale so zaradi drugačnega pristopa in drugačnih virov, ki sta jih avtorja uporabljala. Vremčev prispevek je nastajal prej, zato sloni na starejši strokovni in spominski literaturi, predvsem pa sloni na spominskih pričevanjih, ki so jih zbirali na terenu prav za knjigo *Slovenska Istra v boju za svobodo* in jih hrani Pokrajinski arhiv Koper. Spominski vir je dragocen, ker lahko dopolni dogajanje in opozori na podrobnosti, ki jih poročila ali časopisne vesti ne prinesejo, vendar je tudi nezanesljiv, pa ne samo zaradi časovne distance. Zato je potrebno spomine primerjati z drugimi viri. Citate iz člankov in dokumentov je Vremec uporabil bolj za ilustracijo različnih pogledov na dogajanje. Ker je to samo eno od mnogih poglavij časovno zelo obširne knjige, je dogajanje predstavljeno v krajšem obsegu (čeprav še vedno obširno), saj je tako prav gotovo ustrezalo cilju, ki so si ga avtorji knjige zadali. Je pa to poglavje ostalo enako tudi v dopolnjeni izdaji knjige leta 1998.

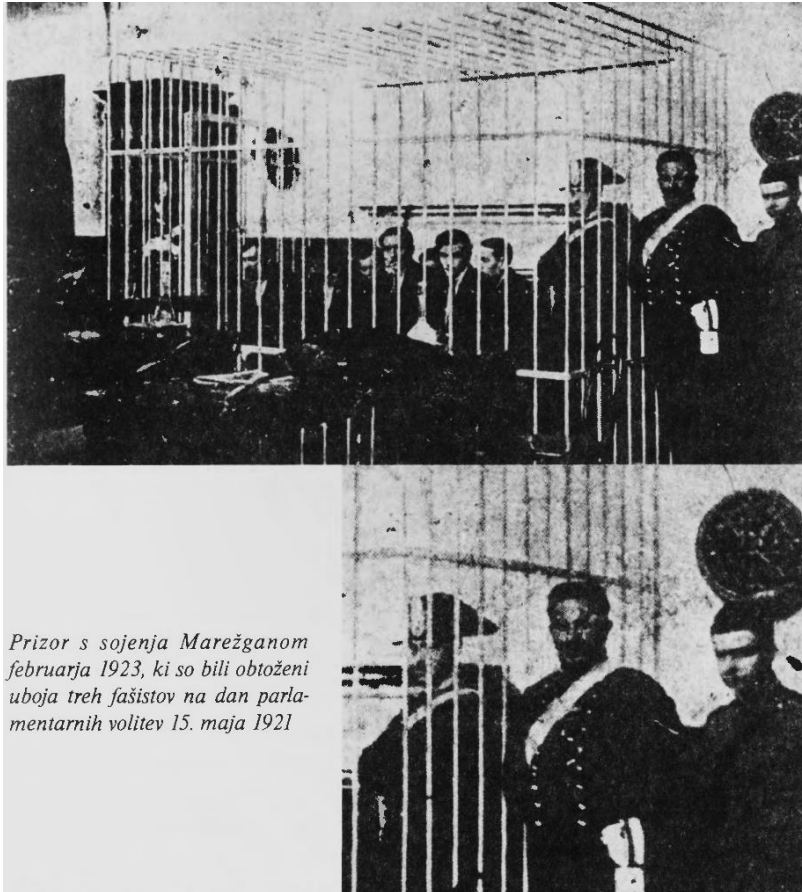
Kramar pa je ubral bolj zgodovinski pristop in se je primarno naslonil na vire – tako arhivske kot časopisne, saj so dogajanje ves čas spremljali skoraj vsi dnevniki in tedniki v Julijski krajini in ga seveda prikazovali vsak s svojega zornega kota. Od literature je uporabljal predvsem prispevek Milice Kacin Wohinz, *Parlamentarne volitve 1921 in politične razmere v Julijski krajini 1921–1924*, zelo malo pa je pričevanj. Četudi nosi knjiga naziv *Marežige – trdnjava upora*, opisuje fašistično nasilje in volilno dogajanje na celotnem območju slovenske Istre in tudi čez obe meji.

Kramar med seboj primerja vire, izvaja zaključke, kaj je najbolj verjetno, in tudi polemizira: npr. okrog imena vodje marežganskega upora Ivana Babiča: ali je Jager ali Amerikanec. Meni, da je poimenovanje šole v Marežigah Ivan Babič - Jager napačno, ker vsi viri omenjajo kot vodjo Ivana Babiča - Amerikanca. Pravilno pa je oboje, kot so mi povedali domačini: njegovo domače ime je bilo Jager, ker pa je pred prvo svetovno vojno odšel v Ameriko, so mu po vrnitvi nadeli ime Amerikanec. To je tudi omenjeno v Kramarjevem prispevku v publikaciji *Marežige 1921–1981*, kjer je kot opomba naveden moj življenjepis Ivana Babiča - Jagra, Amerikanca.

Če na kratko preletimo dogajanje:

Že od februarja 1921 so fašistične škvadre napadale in uničevale vse, kar se je zdelo njim sovražno, tako v mestih kot na podeželju: slovenske in italijanske delavske domove, sedeže socialističnih krožkov, ljudske odre idr. V nasilni predvolilni kampanji v državnozbornske volitve maja 1921 pa so še preprečevali volilne shode Jugoslovanske narodne stranke (JNS) po vaseh, napadali njihove zaupnike in jim grozili, vdiral v hiše zaupnikov po vaseh in mestih ter pobirali glasovnice JNS (tiste z lipovo vejico), napadali so tudi župnišča in župnike. Nekaj ljudi je bilo tudi ranjenih zaradi streljanja fašistov. Tudi v mestih so motili predvolilne shode štirih italijanskih strank, ki naj bi jemali glasove Nacionalnemu bloku, v katerega je bila vključena tudi fašistična stranka. Na dan volitev pa so skušali volilni rezultat obrniti sebi v prid tako, da so kasneje odpirali volišča, preprečevali prihod volivcev na volišče, jim jemali volilne listke drugih strank in vsiljevali glasovnice za Nacionalni blok, jemali volilne izkaznice (brez izkaznice in glasovnice volivec namreč ni mogel glasovati). Volivce so ustrahovali s streljanjem in z metanjem petard, kot piše Kramar, oziroma bomb, kot piše Vremec. (Razlika je zato, ker gre za vrsto bombe z oznako »petardo ofensivo«, ki so jo uporabljali za namene ustrahovanja, ker močno počí.) Kramar poroča o nasilju na voliščih v Ospu, Dekanih, Predloki, Klancu, na Škofijah, pa tudi v Izoli, Strunjanu in Valdoltri, Vremec pa podrobneje v Ospu in na Škofijah. Glede dogajanj v Ospu so v obeh opisih velika neskladja. Kramar piše, da so se Osapci in okoliški prebivalci že dan pred volitvami spopadli s fašisti na barikadah, ko je bil tudi ubit Andrej Žerjul (Kramar napačno navaja Žerjal). Na dan volitev pa so bile preiskave in aretacije, fašisti pa so ukradli in uničili volilne skrinjice.

Vremec navaja, da na dan volitev fašisti niso prišli, ker so jim to preprečili vaščani vseh vasi na barikadah, zato pa se je zgodil kazenski pohod naslednji dan, ko so tudi ubili Andreja Žerjula in požgali nekaj hiš. Datum smrti 16. maj je po navajanju Miloša Ivančiča naveden tudi v župnijski mrliški knjigi.

Prizor s sojenja Marežganom februarja 1923, ki so bili obtoženi uboja treh fašistov na dan parlamentarnih volitev 15. maja 1921

Kot poglavje zase pa je povsod predstavljeno dogajanje v Marezigah. Po Kramarju je skupina 11 fašistov, starih od 16 do 23 let, prišla v vas okrog pol enajste ure in takoj začela z zastraševanjem, tako da so vrgli petardo. Ljudje so se najprej razbežali, nato pa se vrnilo in se skrivali okrog hiš in po vrtovih. Fašisti so pri vaškem kalu polegli za zid v strelsko vrsto in začeli streljati (ali proti ljudem ali v zrak). Sledil je spontan upor, ko je Ivan Babič - Amerikanec začel pozivati ljudi, naj se uprejo. Tako so s kamenjem začeli napadati fašiste, fašisti pa so odgovarjali s strelji. Bili so že ranjeni od kamenja, domačini pa so jih še stiskali v obroč, zato so fašisti nazadnje zbežali. V vasi sta bila 2 karabinjerja in 6 vojakov, ki pa jim niso pomagali. Ljudje so se neusmiljeno zapodili za fašisti s kamenjem, z orodjem, lovskimi puškami. Kmetje so bežeče fašiste dohiteli in s kamenjem 3 pobili, 8 pa se jih je rešilo v Koper in okrog 14,30 prvi prinesli novice o uporu. V pričakovanju fašističnega maščevanja so nato vodje upora organizirali obrambo – postavljali so barikade iz skal, rušili dohodne poti in mostove. Iz Kopa so poslali razpoložljive sile karabinjerjev in vojakov, ki so se jim priključili še fašisti in 3 republikanci. Z dvema kamionoma so se pripeljali do barikad pri Vanganelu, nato nadaljevali peš in okrog 18. ure prišli v Marezige brez vsakega odpora. Fašisti so takoj začeli z represalijami, vojaki in karabinjerji pa so kmalu vzpostavili red tako, da so fašiste nagnali iz vasi, Marezige obkolili in začeli s preiskavami ter aretacijami, ki so se nadaljevale še naslednje dni.

Vremčev tekst je v prvem delu vsebinsko podoben Kramarjevemu, le fašistov naj bi prišlo 12.

Zanimive so različice o uboju Josipa Sabadina, prve žrtve volilnega dogajanja. Kramar piše, da so fašisti takoj po popoldanskem prihodu v Marezige začeli z represalijami in ubili 56-letnega Josipa Sabadina, na katerega so naleteli. Kasneje so se kregali, kdo ga je ubil – fašisti, ki so bili oboroženi z revolverji, ali vojaki, ki so imeli puške. Ker so očitno govorili o puški, fašisti uboja niso priznali. Vremec pa piše, da so vojaki izvajali preiskave po hišah, fašisti pa so začeli razgrajati. Na trgu je bil Josip Sabadin, ki jih je začel zmerjati, zato ga je nekdo ustrelil. V koprskem muzeju pa hranijo pričevanje njegovega nečaka z enakim imenom iz leta 1981, ki sem ga sama zapisala, in sicer: stric naj bi bil v volilni komisiji in na volišču. Mali Josip mu je prinesel malico v trenutku, ko se je razvedelo, da prihajajo okrepitev in je padel ukaz, naj zbežijo. Stric je odšel z volišča z volilnimi papirji pod roko. Ob zidu pri zvoniku so stali karabinjerji, eden je streljal in zadel strica od zadaj. Ranjenega so ga ženske naložile na voz (karabinjerji niso hoteli pomagati; eden je celo rekel »Che crepi!«) in odpeljale v Koper, vendar je po poti umrl.

V naslednjih dneh so fašistične škvadre iz Trsta, Milj in Kopra izvajale maščevalne pohode po okoliških vaseh, ker v Marezige niso smeli. Požigali so hiše, v Čezarjih pa ubili Ivana Bonina. Marežganski dogodki so dobili svoj epilog s procesom, ki bi moral biti že decembra 1921, pa so ga iz neznanih razlogov preložili za nedoločen čas. Februarja 1923 so nato na procesu sodili 15 upornim kmetom, 8 fašistom in 3 republikancem, udeležencem kazenskega pohoda. Fašisti so bili oproščeni na podlagi odloka o amnestiji z dne 22. 12. 1922. Amnestija pa ni veljala za Slovence, so pa odbili vsakemu po 3 mesece. Proces je trajal več kot dva tedna. Obramba je zastopala tezo, da je to zločin »razburjene množice«. Obsojenih je bilo 8 kmetov iz Marezig z zaselki ter Babičev in Rojcev na kazen od največ 8 let do najmanj 8 mesecev zapora. Vse to in še mnogo več preberemo v Kramarjevi knjigi, ki je proces podrobno povzel po časopisnih člankih in arhivskem gradivu. Vremec je to poglavje obdelal zelo na kratko, po pripovedovanju, pozornost namenil bolj poimenskemu naštevanju obtoženih kmetov.

Naj nazadnje opozorim še na opis volilnih dogodkov v knjigi Milice Kacin Wohinz *Narodnoosvobodilno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928*, kjer opisuje le marežganske volilne dogodke bolj podrobno in navaja nekaj napačnih podatkov: na begu so bili ubiti 4 fašisti, piše. Nadalje citiram: »Prebivalci iz Marezig in okoliških vasi, ki so prihiteli sovaščanom na pomoč, so se po kratkem spopadu umaknili iz zased pred premočjo oboroženih fašistov in se poskrili po gozdu«. V resnici pa do spopada sploh ni prišlo. Tudi obsojenih ni bilo 18 oseb, ampak 8.

Zanimiva je tudi Kramarjeva ocena marežganskega upora. Pravi, da je to bil spontan protifašistični upor, brez političnega konteksta, kajti komunisti so dobili stroga navodila, da se ne smejo spopadati s fašisti. Opozarja, da se s proglasitvijo tega dogodka za občinski praznik leta 1959 ta dogodek povezuje s KPI in ga prikazujejo kot revolucionarno dejanje pod vodstvom komunistov. Da ni bilo tako, je razvidno iz dokumenta, ki ga je KPI objavila po razglasitvi volitev. V njem je zabičala članom, naj se izogibajo vsakega incidenta, ki bi lahko oviral normalen potek volitev. In vodstvo je kasneje ocenilo, da so se tega držali. Pa tudi sicer je v Marezigah dobila večino JNS in ne KPI. Zato tudi časopis *Delo* ni poročal o sojenju upornikom. *Il Lavoratore* pa je videl krivca za upor v nacionalistih in njihovi propagandi. Vendar pa, zaključí Kramar, so v uporu bili tudi revolucionarni elementi, saj so na dogajanje vplivali mladi ljudje, povratniki z ruske fronte, ki so prinesli boljševidske ideje. Marežgani se niso uprli zakoniti oblasti (karabinjerjem, vojakom), povod za samoobrambo je bilo namreč fašistično nasilje. Izzivanje fašistov je povzročilo pri izzvanih in razjarjenih kmetih jezo, fanatizem. Izgubili so svojo individualnost, postali so krvoločni in v besnosti

ubijali. Slabosti, do katerih je prišlo, pa ne zmanjšuje zgodovinskega pomena upora. Kmetje in delavci so z revolucionarnim zanosom tistega časa hoteli le obračunati z nasilnimi fašisti.

Maj 2016